

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Գ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՎԱՆՔ-ԱՄՐՈՑԸ ԵՎ ԳՅՈՒՂԱՏԵՂԸ

(Խլեանի շրջան)

§ 1

Լեռողյաց երկիրը կամ Կայենո գավառը, ինչպես միջնադարում անվանվում էր ներկայիս Խլեանի շրջանը, հարուստ է բազմապիսի հետաքրքիր պատմական հուշարձաններով, որոնց մեծագույն մասից ավերակների կույտեր կամ լուկ հետքեր են մնացել, իսկ փոքր մասը դեռևս կանգուն է, շատ կամ քիչ վնասված վիճակում: Հատկապես նկատելի է ավերակ բնակավայրերի շատությունը, մանավանդ լեռնային մասում, ժայռերի ծերպերին (բերդերը), սարալանջերում ու ձորերում, ծածկված անտառով, թփերով ու մացառներով: Երևում է, որ հնում այդ երկիրը խիտ բնակչություն է ունեցել, և այդ զարմանալի չէ, որովհետև հարուստ բնություն ունի, արգավանդ հող և մեղմ ու բարեխառն կլիմա: Բացի այդ, իր աշխարհագրական դիրքով այդ երկրամասը երեք հարևան երկրների՝ Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեյջանի սահմանների միացման հանգուցային կետում է գտնվում և ներկայանում է իրրև մի դուռ մեծ ու փոքր քարավանային ճանապարհների վրա, որոնք Ադստե գետի հովտով և այլ լեռնանցքերով հարևան երկրները կապել են Հայաստանի ներքնաշխարհի և նրա կուլտուրական ու քաղաքական կենտրոնների (Այրարատ, Շիրակ) հետ:

Այս շրջանի ճարտարապետական նշանակություն ունեցող լավագույն հուշարձաննե-

րից երկուսը — Գեղծնուտի վանքը¹ և Մակարավանքը² — արդեն ծանոթ են «Էջմիածին» ամսագրի ընթերցողներին: Սակայն դրանք, երկուսն էլ, կրոնական տիպի հուշարձանների թվին են պատկանում: Այս հոգվածով նպատակ ունենք ընթերցողներին ծանոթացնելու հուշարձանների մի այնպիսի խմբի, որը կրոնական և աշխարհիկ հուշարձանների իրար հետ շաղկապված մի ամբողջություն է ներկայացնում: Ցավոք, մինչև օրս այդ հուշարձանների խմբին անհրաժեշտ ուշադրություն չի դարձվել, այնինչ դրա ավելի մանրազնին ուսումնասիրությամբ բավականին հարուստ նյութ կհայտնաբերվեր հայկական միջնադարի քաղաքական ու տնտեսական կյանքը պարզաբանելու համար:

Խոսքը Առաքելոց վանքի և, այսպես կոչված, գյուղատեղի մասին է:

§ 2

Հուշարձանների այդ հետաքրքիր խումբը գտնվում է Խլեանի շրջանի հեռավոր ձորերից մեկում՝ Կունեն գետակի ձորում, Գետաշեն գյուղից 3—3,5 կիլոմետր հեռավորության վրա: Գյուղից մեկ կիլոմետր հեռավորության վրա, այնտեղ, ուր գտնվում են հին Կունեն գյուղի ավերակները, գետակի հովիտը նեղանում է: Աջից և ձախից անտառապատ բարձր

1. «Գեղծնուտի վանքը և նրա վիճագրությունը», «Էջմիածին» ամսագիր, 1953 թ. ապրիլ:

2. «Մակարավանք», «Էջմիածին» ամսագիր, 1954 թ. փետրվար, մարտ, ապրիլ, մայիս:

լեռները մոտենալով իրար, առաջացնում են մի նեղ կիրճ, որի միջով, գետակի ձախ ափով, ձգվում է դեպի կիրանց և Դեղձնուտի վանքերը տանող քարոտ, բայց ավտոմոբիլային երթևեկությանը հարմարեցրած, գեղատեսիլ ճանապարհը: Գործարանից 2—2,5 կիլոմետրի վրա կիրճը լայնանում է, ձախափնյա լեռնաշղթան մի լայն աղեղ է կաղմում և ձորը գոգավորվում: Ահա այդ լեռնագոգում, պարսպված անտառապատ բարձր սարերի խիստ թեք լանջերով, տեղավորված է Առաքելոց հուշարձանների խումբը, որը բաղկացած է ամրոցից, վանքից, բնակատեղիից՝ իր եկեղեցիներով, քարվանսարայով, պահակատնով, կամրջով, բաղնիքով և բաղնաթիվ ալ շենքերի ավերակներով: Նման, բալամապիս հուշարձանների մի տեղում գտնվելը, ինքնին, մի բացառիկ և հետաքրքրական երևույթ է, և արժանի ավելի խոր ուսումնասիրության:

§ 3

Առաքելոցի լեռնահովիտը ձախափնյա լեռնաշղթայից աստիճանաբար իջնում է դեպի Կունեն գետակը: Հովիտը, իր վերևի մասում, սեպածն խրվում է լեռնաշղթայի սահմանը կաղմող ժայռերի կուրծքը, որտեղ, հսկա քարակրկառների տակից, բխում է մի փոքրիկ աղբյուր, որի ջրերը, միացած անձրևի և ձյան ջրերին, առաջացրել են մի հեղեղատ, որը հյուսիսից հարավ, ամրոցի արևմտյան քարաժայռերի ստորոտով ընթանալով, հովիտը բաժանում է երկու անհավասար մասերի:

Հուշարձանների բռնած տարածությունը, արևելքից արևմուտք, մոտավորապես մեկ կիլոմետր է, իսկ հյուսիսից հարավ՝ 500—600 մետր, ներառյալ աջափնյա, գետակի եզրին նեղ շերտով ձգվող տափարակը: Այսպիսով, ըստ իր տեղադրության, Առաքելոցը բաժանվում է երեք անհավասար թաղերի, որոնցից ամենամեծը արևմտյան թաղն է, որտեղ և հիմնականում գտնվում է բնակատեղը: Այդ թաղի արևմտյան սահմանները որոշ չեն: Տարածությունը, համեմատաբար, ավելի փոքր է արևելյան թաղամասը, որտեղ գտնվում են ամրոցն ու վանքը և կանգուն ու ավերված շենքերի մեծագույն մասը: Այս միակ թաղամասն է, որի սահմանները որոշ են և պարզ: Երբորդ՝ հարավային թաղամասը գետակի աջ ափին է և միանում է բնակատեղին Սրանոցի կամրջով: Այդ թաղամասի սահմանները նույնպես որոշ չեն:

§ 4

Այժմ անցնենք հուշարձանների համառոտ նկարագրությանը, սկսելով արևելյան թաղամասից:

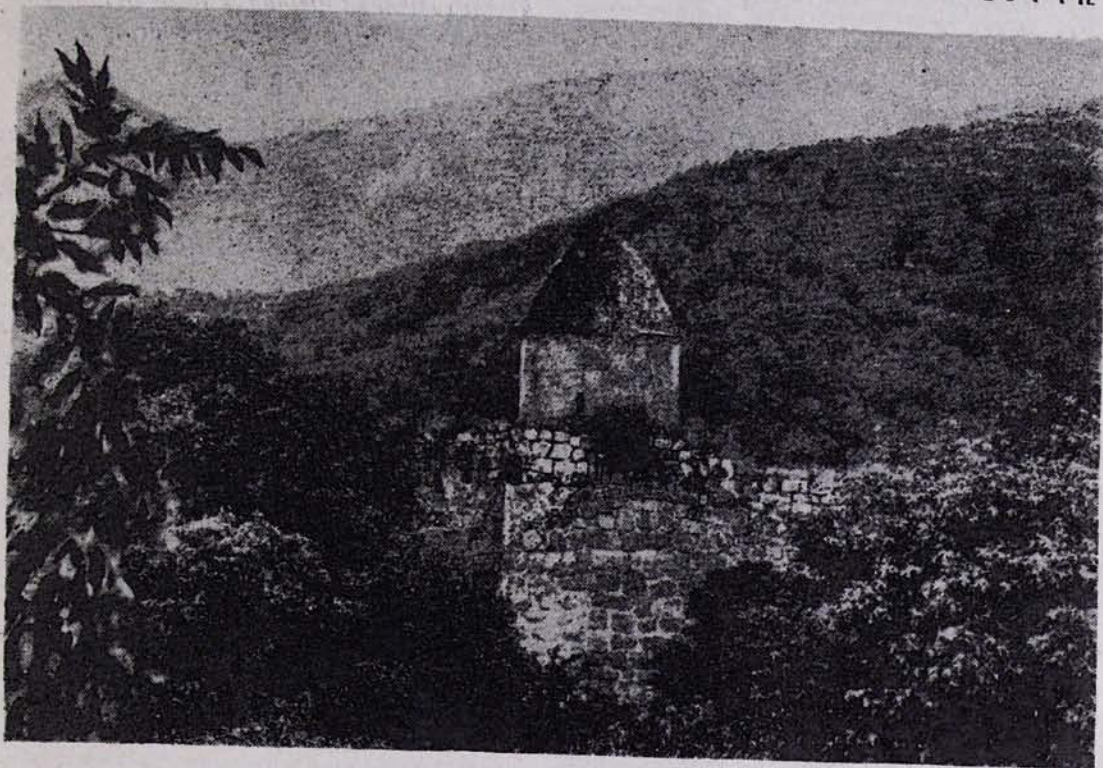
Վաճճ-ամրոց.— Կարևոր ենք համարում, նախ, մի երկու խոսք ասել այս երկու բառերի զուգակցության առթիվ: Հայտնի է, որ հայկական բոլոր վանքերն էլ պարսպապատ են եղել: Որոշ տեղերում վանքերը եղել են միաժամանակ և ամրոցներ, շնորհիվ իրենց բնական դիրքի և արհեստական հզոր ամրությունների—հաստահեղույս, ամուր պարիսպների և բուրգերի—որոնք նման չեն սովորական պատերի, այլ նպատակ են ունեցել հարձակվող թշնամի ուժերին լուրջ դիմադրություն ցույց տալ:

Առաքելոց ամրոցը շինված է արևելյան թաղամասում գտնվող, հեղեղատին զուգահեռ, հյուսիսից հարավ ձգվող մի նեղ և երկար քարաժայռի հարթ գագաթին և իր բարձր դիրքով իշխում է բնակատեղի վրա: Այդ քարաժայռի հյուսիսային ծայրը, քիչ ցածրադիր ու թամբածև նեղ պարանոցով, միանում է բնակատեղն ու ամրոցը Հյուսիսից շրջանցող լեռան: Այդ կողմից ամրոցը պաշտպանված է բարձր պարսպով և իրար մոտ տեղավորված բուրգերով: Պարսպի այդ մասը կանգուն է (բացառությամբ արևելյան ծայրի), թերևս շնորհիվ այն հանգամանքի, որ դա միաժամանակ վանքի գլխավոր եկեղեցու և ժամատան հյուսիսային պատերին է փոխարինում: Արևմտյան ընդերակայնական ճակատը կախված է քարաժայռի ստորոտում խորն ընկած հեղեղատի վրա, այնպես, որ այդ կողմից ամրոցը միանգամայն անառիկ է: Ամրոցի քարաժայռի հարավային սուր ծայրը մեծ բարձրությունից զառիթափ իջնելով խրվում է բնակատեղի մեջ, Ամրոցի արևելյան ընդերակայնական ճակատը, որը միաժամանակ ճրա ամենադյուրամատչելի և խոցելի մասն է, նայում է քարաժայռի և այդ կողմից իջնող լեռան փեշերի մեջ տեղավորված մի երկար, սկզբում նեղ և աստիճանաբար լայնացող, դեպի գետակն իջնող, գեղեցիկ հովտի վրա:

Ամրոցի երկարությունը 135, իսկ լայնքը 32 մետր է: Ունեցել է հաստ և ամուր պարիսպներ, որոնցից կանգուն են մնացել, ինչպես հիշեցինք, հյուսիսային և հյուսիս-արևմտյան անկյունի մասերը իրենց չորս բուրգերով: Պարիսպների մնացած մասերից շատ քիչ բան է մնացել: Ունեցել է երեք դուռ, որոնցից երկուսը կանգուն են: Դրանցից մեկը արևմտյան պարսպի մեջտեղից բացվում է ցածում գտնվող հեղեղատի վրա և շատ փոքր է: Դա հավանաբար ծառայել է ցածում դուռնվող բնակատեղի հետ կապ պահպանելու համար: Այդ դռան առաջ, ներսից, նկատելի են տաշած քարից շինված, քառակուսի հատակագծով, գավթի նման մի շենքի մնացորդներ: Երկրորդ, միջակ մեծությամբ դուռը

գտնվում է ամրոցի հարավ-արևելյան ծայրին գտնվող երկու մեծ շենքերի անկյունները միացնող, ոչ շատ բարձր պատի մեջ: Փաստորեն դա պարսպի դուռը չէ, որովհետև հիշյալ պատի և պարսպի մեջ, այդ դռան առաջ, մի փոքրիկ, եռանկյունաձև արտաքին բակ կա: Հավանաբար այդ դռան դիմաց, պարսպի մեջ եղել է արտաքին դուռ, որն այժմ չի նկատվում, պարսպի քանդված լինելու պատճառով: Նույն պատճառով աննկատելի է և

մ.)¹ մի շենք է, արտաքուստ պատած կաթնագույն; դեղնագույն և կապտավուն սրբատաշ քարով, իսկ ներսից՝ կրով սվաղված: Ունի բարձր, կլոր թմբուկ և սրածայր վեղար ունեցող գմբեթ: Արտաքուստ և ներքուստ որևէ դարդաքանդակ կամ արձանագրություն չունի: Լուսամուտները փոքր են, ընդամենը վեց հատ, որոնցից չորսը գմբեթի վրա, չորս զբլիսավոր ճակատներին, մեկը եկեղեցու հարավային պատի մեջտեղում, իսկ վեցերորդը՝

Առաքելոց վանք-ամրոցի գլխավոր եկեղեցին և հյուսիսային պարիսպը

երրորդ, ամենամեծ դուռը, արևելյան պարսպի մեջտեղում, հեղեղատի վրա բացվող դռնակի դիմացը: Այդ դռան տեղը ծածկված է խիտ աճած ծառերով և մացառներով, ուստի և առաջին հայացքից աննկատելի է:

§ 5

Ամրոցի ներսում գտնվում են հետևյալ շենքերը.

Գլխավոր եկեղեցին.— Շինված է ամրոցի հյուսիսային ծայրին, կից կանգուն մնացած պարսպին: Դա համեստ չափերի (10,25×7,45

արսիդի ճակատին, արևելքից: Թեև եկեղեցին անպաճույճ է, սակայն շնորհիվ իր մասերի համաչափության, գեղեցիկ և զրավիչ տեսք ունի: Ներքուստ, արևելյան կողմում, ունի մեծ և խորն ընկած արսիդ: Բնմը բարձր է, սանդուղքը հարավից, երեք աստիճանով: Խորաններ (ավանդատուն) չունի: Արսիդի եզրերից մոտավորապես 0,5 մետր ներս և հյուսիսա-

1. Գլխավոր եկեղեցու և ժամատան չափերը վերցված են ըստ Մ. Եպիսկոպոս Բարխուդարյանի «Արցախ» (էջ 378), իսկ մնացած հուշարձաններինը՝ ըստ Պատմական հնությունների պահպանության կոմիտեի չափագրությունների:

յին ու հարավային պատերին կից տեղավորված որմնասյուների վրա են հիմնված զբմբեթակիր կամարները: Եկեղեցին հյուսիսից սեփական պատ չունի, դրա փոխարեն օգտագործված է ամրոցի պարիսպը: Միակ-մուտքը (դուռը) բացվում է արևմուտքից, հետագայում շինված ժամատան միջից: Թե՛ հատակը և թե՛ կտուրը սաղապատ են եղել:

Այս եկեղեցու շինարարական առանձնահատկություններից գլխավորն այն է, որ դրա տանիքը մեկ սափ (թեթուքյուն—СКЭТ) ունի: Այդ սափի հյուսիսային կողմը արհեստական

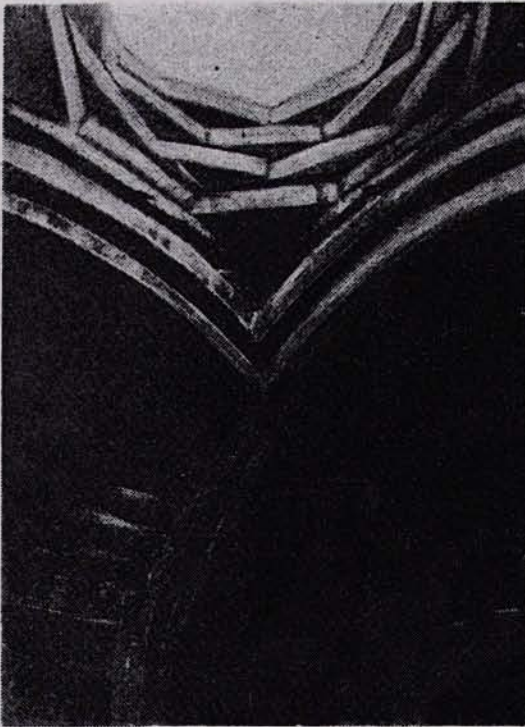
որը տեղի կունենար տանիքը երկսափ շինելու դեպքում, որովհետև որքան էլ համորեն փակելու լինեին պարսպի և սափի միացման տեղը, ջերմության տատանումների և երկրաշարժի հետևանքով այդ կաքը մշտական բացման վտանգի տակ կլիներ:

Եկեղեցին կանգուն է, սակայն երկրաշարժերից ճեղքեր են բացվել արևելյան և հարավային պատերի մեջ, լուսամուտների գծով, նաև արևմտյան պատի մեջ, մուտքից վերև: Խափված և խախտված են գմբեթի վեղարի ծածկը, տանիքի սալերը և հարավային ու արևելյան պատերի վերին շարքերի քարերը:

§ 6

Ժամատունը.— Քառակուսի, միջին չափերի (10,4×9,5 մ.) մի պարզ շինք է, եկեղեցու կառուցումն ավարտելուց հետո շինված, կից վերջինիս (եկեղեցու) արևմտյան պատին, միևնույն քարից: Սյուներ չունի: Վրանաձև տանիքը գոտկում են իրար խաչաձևով կամարները, որոնց կրունկները նստած են պատերին կից մուլթերի, կիսամուլթերի և կալունակների (КРОНИТЕЙН) վրա, որոնք դասավորված են հետևյալ կարգով. զույգ մուլթեր կցված են արևմտյան պատին, մի զույգ կիսամուլթեր՝ հարավային, իսկ մյուս երկու պատերին երկուական կալունակներ, որոնցից մեկը, եկեղեցու մուտքից աջ, ընկած է: Պատերի քարերի վերին շարվածքն աղեղնաձև է, նման Դեղձնուտի վանքի ժամատան պատերի շարվածքին: Ժամատան պատերը, թե՛ ներսից և թե՛ դրսից, սրբատաշ քարերով են պատված:

Այս ժամատունը նշանավոր է իր հռչակավոր սողոմաքաղ երդիկով, որի առանձնահատկությունը հետևյալն է: Իրար հատող կամարների վերևում առաջացած կենտրոնական քառակուսի բացվածքի անկյունները կտրված են դրանց վրա շարված, 20 սմ. հաստությամբ ունեցող մեծ սալերով. ստացված անկյուններն իրենց հերթին կտրվում են հաջորդ շարքի սալերով և այսպիսով անցքը (բացվածքը) աստիճանաբար թե՛ նեղանում և թե՛ բարձրանում է վերև, նման գյուղական վայրերում տեղ-տեղ դեռևս գոյություն ունեցող հին տների՝ գլխատների կամ դարաղամների երդիկների, որտեղ այդ իրացված է փայտի գործածությամբ: Բացի երդիկից ժամատունը լույս է ստանում արևմտյան պատի (պարբսպի) մեջ բացված, միջին մեծությամբ, մի թաղապատ, ցածրադիր լուսամուտից, որը նստվում է հեղեղատի խորն ընկած ձորի և դիմացի սարավանդում փակած բնակատեղի վրա: Այդ տեղից բացվող տեսարանը հիանալի է. հեռվում երևում են Առաքելոցը արևմուտքից

Ժամատան երդիկը

ձևով բարձրացված է և կցված պարսպին, որտեղից սկսվում է տանիքի աստիճանական թեթուքյունը, մինչև հարավային պատի եզրը: Այդ հանգամանքը նկատելի է ցածից, եկեղեցու արևելյան ճակատից: Հյուսիսային սափի տեղում, տանիքի վրա, պարսպի գծի երկարությամբ, շինված է թաղապատ մի անցք, ծածկված խրամատի ձևով, այն նկատառմով, որ հյուսիսից սափի բարձրացման հետևանքով առաջացած բռնավորումը եկեղեցու թաղի վրա, ըստ հնարավորին թեթևանալու: Հյուսիսային սափի վերացման պատճառներից մեկն էլ այն է, որ անձրևի և ձյունի ջրերը շծծվեն պարսպի և եկեղեցու արանքը,

շրջապատող անտառապատ լեռների մշուշապատ, բարձր շղթաները և Կուռեն գետակի գեղեցիկ և հսկայական ձորը:

Ժամատան մուտքը բացվում է հարավային պատի արևելյան կեսի միջից, այդ դռան առաջ շինված գավթի մեջ:

Ժամատան շենքը սեփական միայն մի պատ ունի, հարավայինը, և արևելյան պատի մի փոքրիկ հատվածը, մոտավորապես երկու մետր երկարությամբ, որով այդ շենքը դուրս է ընկնում գլխավոր եկեղեցու հարավային դժից: Մնացած կողմերից իրրև պատեր ռդտադործել են, արևմուտքից և հյուսիսից՝ այդ

կողմերի պարսպամասերը, իսկ արևելքից՝ եկեղեցու արևմտյան պատը:

§ 7

Գավիթը.— Մի փոքրիկ, քառակուսի (անհամասար կողերով) շենք է, շինված ժամատան մուտքի առաջ, եղել է կամարակալ և թաղապատ, հարավ-արևելյան անկյունում ունեցել է մի սյուն, որը կրել է հարավային և արևելյան կամարների ոտքերը: Արևմտյան պատն ամբողջովին բռնված է կամարակալ մի լայն խորշով:

§ 8

ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

II. Ժամատան մուտքի նախաստի վրա.

1 Ի ԹՎ. ԿՆԻՍ...

2 + ԿԱՄԱԻ ԲԱՐԵՐԱՌԻՆ ԱՅ ԵՒ ՈՂՈՐՍՈՒԹՔ ԱԹԱ-

3 ԲԱԿ ԵՒ ԱՍԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ԽՈՒԹԼՈՒԲՈՒՂԻՆ ԵՍ ԳՐԻԳՈՐ ԹՈՌՆ
Խ(Ա)ՉՔՆ-

4 ԻՍԵԱՆՑ՝ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ԱՌԱԶԵԼՈՑՍ ԻՄ ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԵ(Ա)Մ(Բ)Զ
ԵՒ ԲՆԱԿԻԶԶ

5 ՈՒԽՏԻՍ ԵՏՈՒՆ Բ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԽՆԻ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻ ԳԻԽՏ
ՆՇԽԱՐԱՑՆ ԿԱՏ-

6 ԱՐԻԶԵՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ ԵՒ ԽԱՓԱՆՈՂԸՆ ԴԱՏԻՆ Ի ՏԷ ՍՏԵՓ[ԱՆ]
ԳՏ[ՈՂ]

1. Թվագրի տեղում քարը հողմահարված է: Զառայանը այդ վերժանել է ՈՂԳ= 1244 Թ. Երևի նրա այցի ժամանակ գրերը գեղես որոշ են եղել (տե՛ս Կ. Կոստանյանց, «Վիմական տարեգիր», էջ 87):

2. «Խաչնիխանց» ազգանվան առաջին վանկի (Խաչ) և գիրը բացակայում է: Իսկ 2 գրի գլխի մեջ գրված է փոքր խաչ, որպիսին կա նաև 4-րդ շարքի վերջին «բնակիչը» բառի 2-ի գլխի մեջ և կարդացվում է իբրև Ք, հետևաբար, եթե փոքրագրիչը հետևողական է վարվել, ուրեմն «Խաչնիխանց» ազգանունը կկարդացվի «Խաչբնիխանց»:

3. Նույն ազգանվան վերջավորություներ «եանց» ենթ կարգում և ոչ «ենց», որովհետև ն գրի վերջավորության գիծը տարված է վերև, որը կարող է լինել միայն ն և և գրերի միացման դեպքում:

Բ. Գավթի առևմտյան կամարի հաբավային կռուկի և դրա ստիկի մույթի խոյակի վրա.

1 ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ ՏԻԿԻՆՍ

2 [ՄԻ]ԱԲԱՆԵՑԱ Ի ՄԲ ԱՌԱ-

3 [Զ]ԵԼՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԵՍ ԵՏՈՒ-

4 Ն :Ա: ԺԱՍ Ի ՏԱԽՆԻ ՀՈՒԵՍ-

5 ՍԻՍԷ ԽԱՓԱՆԻԶԸՆ ԴԱՏԻՆ

Գ. Նախորդի օրինակ.

- 1 ԿԱՄԱԻ ԱՅ Ե-
- 2 Ս ՍԱՐԷՍՏՈՒՐ: ՄԻԱԲ-
- 3 ԱՆԵՑԱ ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՄԲ ՈՒ-
- 4 ԽՏԻՍ ԻՄ ՀԱԼԱԼ + ԱՌԴԵ(Ա)Ս(Բ)Զ ԵՒ [ՄԻ]-
- 5 ԱԲԱՆԶՍ ԵՏՈՒՆ :Բ: ՊԱՏԱՌ-
- 6 ԱԳ Ի ՏԱԽՆԻ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐ[Ի]
- 7 ԽԱՓԱՆԻՉԸՆ ՂԱՏԻՆ ՅԱՅ

§ 9

Խաչարձան Ս. Կարապետ.— Գլխավոր եկեղեցու հարավային պատի տակ կա մի մեծ գեղեցիկ խաչքար, պատվանդանի վրա: Խաչքարը կարմիր տուֆից է, քանդակները՝ բու-

սական և երկրաչափական: Խաչից վերև, բուսական քանդակների մեջ Քրիստոսի քանդակն է, կողքերից մեկական հրեշտակներ (հնթադրում ենք): Այս խաչքարի վրա փորագրված է.

Դ. I. Քրիստոսի ձեռքին և դրա օրինակ.

- 1 ԵՍ ԵՍ ԼՈՅՍ ԸՆԴ ՀԱԻՐ ԲԱՌԶ[ՈՒԵԼՈՅՆ] ԱՆԸՍԿԸՍԲԱՆ
- 2 ԿԱՌԱՊԵՏԻՆ ԼԵՐ ԱԿԳՆԱԿԱ(Ն)
- 3 Ա — Ս
- 4 Զ Ա Ի
- 5 Ա Շ

1. Եթե 4-րդ շարքի առաջին գիրը համարենք իբրև շուրջը եղած բուսական քանդակազարդի մի մաս, այդ դեպքում 3—5 կարճ շարքերի անհասկանալի գրերի խմաստը կլինի «ԱՍԱԻ (?) ԱՄ», որը վավերաբերի 1-ին շարքին իբրև պարզաբանում: Այդպիսով կստացվի հետևյալը.

1՝ «Ես եմ լոյս քնդ հօր քաճերիդն անակգրան

3—5՝ առաւ (?) Աստուած»:

II. Խաչի շուրջը, սկսած խաչքարի նակառի աջակողմի ցածից.

- 6 ՈՎ ԶԱՌԱԹԵԻ ՄԲ ՊԱՆԾԱԼԻ: ՓՈԿԱԳՈՐԾՈՂ ՍԱՌԴԿԱՆ ԱԶ-
- 7 ԳԻ ՏԵՍԻԼ
- 8 ՓԱՌԱՑ ԱՆՃԱՌԵԼԻ
- 9 ԳԵՐԱՊԱՅ-
- 10 ԾԱՌ ԵՒ ՍԽՐԱԼԻ: ՅՈՐԺԱՍ ՓԱՅ-
- 11 ԼԵՍ ԸՆԴ ԱՄԲՍ ԵՐԿՆԻ: ԼԵՐ ԲԱՌԵՄԱԻՍ ՏՆ
- 12 ՅԻ: ԿԱՌԱՊԵՏԻՆ ԶՈ ԿԱՆԳՆ-
- 13 ՈՂԻ: ԱԼՍ-
- 14 ԿԱՆՆ ԻԻՐ ԿԵՆԱԿՑԻՆ: ԵՒ
- 15 ԶԱԻԱԿԱ-
- 16 ՑՆ ԳՈԿԵԼԻ ՀԱՄԱՅՆ ԱԶԳԱՅՆ ՈՐ Ի ԿԱՐԳԻ ԶԱԻԻՉ ՍԵՂԱՑ ԼԵՐ ԱՍԵՆԻ՝

1. Խաչի շուրջը փորագրված արձանագրության շարքերի (6—16) անջատումը կատարված է ըստ գրության գծի բեկումների:

* III. Խաչքարի հակասի աջ կողմում.

17 ⁽⁻⁾ ՄՔ ԽԱԶՍ ԱԿԵՏԵՑՆ Է

* IV. Խաչքարի հակասի ձախ կողմում.

18 ⁽⁻⁾ ՄՔ ԽԱԶՍ ⁽⁻⁾ ՄՔ

* V. Խաչքարի հարավային կողմի վրա.

19 ⁽⁻⁾ ՄՔ ԿԱՐ-

20 ԱՊԵՏ

§ 10

Վաճճ-ամրոցի մյուս շենքերը.— Գլխավոր եկեղեցու և պարիսպների մեջ, արեւելքից, երեսուսուներեք հարյուր քանի սենյակների հիմքերը Այդ շենքերի ինչ լինելը գծվար է որոշել. հավանաբար եղել են նշխարատուն և ծիսական առարկաների պահեստ:

Վանքից հարավ, մինչև գլխավոր մուտքի և արևմտյան դռնակի գիծը, մի բաց տարածություն է ընկած, որտեղ շենքերի հետք չի երևում:

Հիշյալ գծից ցած, ամրոցի հարավային մասի մեջտեղում, երեսուսուներեք հարյուր ուղղությամբ ընկած մի շարք շենքերի հիմքերը: Այդ շենքերը դասավորված են երկու շարքով, մեջտեղով ձգված մի նեղ կարճ փողոցի աջ ու ձախ կողմերում: Այդ երկշարք սենյակների և փողոցի կենտրոնում եղել է ավելի ընդարձակ, կլոր հատակագիծ ունեցող մի շենք, որի մեջ նկատելի են բուխարիի հետքեր: Դրանք բոլորն էլ հավանաբար եղել են վանականների բնակարանները:

Գլխավոր մուտքից հարավ, արևելյան պարսպին կից, գտնվում է ամրոցի երկրորդ եկեղեցին, որը մի պարզ շենք է, երկարավուն քառակուսի հատակագծով, շինված շերտավոր խոշոր ավազաքարից: Ունի լայն աքսիդ, Թաղապատ է: Թեթև կորուսված ունեցող, փակագծի ձևի թաղը գոտկված է երկու կամարով, որոնցից մեկն ընդերկայանական պատերի մեջտեղից, իսկ երկրորդը՝ արսիդի ծայրին: Ունի չորս փոքր ու նեղ լուսամուտներ, որոնցից երկուսը արևմտյան պատի մեջ, մեկը մյուսի տակ: Մուտքը հարավային պատի միջից է, հարավ արևմտյան անկյանը մուտքի: Տանիքը հողածածկ է: Եկեղեցին կանգուն է:

Եկեղեցու արևմտյան պատին կից եղել է քառակուսի հատակագծով մի ընդարձակ շենք, որից հիմնաշարքն է մնացել:

Հիշյալ եկեղեցուց մոտ երկու մետր հարավ, արևելյան պարսպին կից, երկարությամբ հյուսիսից հարավ ձգվող մեծ և ընդարձակ մի շենքի ավերակներն են, ավազաքարից շինված հաստ պատերով: Այդ շենքից միայն արևմտյան բարձր պատն է մնացել կանգուն. մնացած պատերը կիսաքանդ կամ բոլորովին ավերված են: Արևմտյան պատի մեջ կան երեք ընդարձակ կամարակապ խորշեր: Կենտրոնական խորշի միջից շենքի մուտքն է: Ենթադրում ենք, որ այդ շենքը վանքի սեղանատունը կամ խոհանոցն է եղել:

Նախորդ շենքի հարավ-արևմտյան անկյունից, շեղ գծով դրված մի պատ միանում է վանք-ամրոցի վերջին շենքի հյուսիս-արևելյան անկյանը: Այդ պատի մեջ է ամրոցի երկրորդ դուռը, որի մասին հիշել ենք վերևում:

Վերջին շենքը մի ընդարձակ, մեծ սենյակ է, տեղավորված վանք-ամրոցի քարաժայռի հարավային ծայրին: Դրա պատերից հարավայինը, արևմտյանը և արևելյանի մի մասը միաժամանակ ծառայել են իբրև պարիսպ: Կանգուն մնացել են միայն հյուսիսային և արևելյան պատերը, որոնց մեջ կան երկուսական ընդարձակ կամարակապ խորշեր: Հավանական է, որ ժամատան օրինակով այդ սենյակի լուսամուտները եղած լինեն հեղեղատի ձորի եզրին դրված պարսպի միջից: Առհասարակ այդ շենքը հիանալի դիրք ունի ցածում տարածվող բնակատեղի և ձորի նկատմամբ: Սենյակի պատերը խոշոր ավազաքարից են. կարերը խնամքով ծեփված կրաշաղախով: Հավանաբար սենյակի միջում եղել են քարե կամ փայտյա սյուներ, որովհետև, առանց այդպիսի հենարանների, հնարավոր չէր լինի ծածկը կատարել թաղով կամ հեծաններով: Նկատի ունենալով այդ սենյակի բացառիկ գեղեցիկ դիրքը և համեմատաբար ավելի խնամքով շինված լինելը, թվում է թե սխալված չենք լինի, եթե այդ ընդունենք իբրև ամրոցի կամ վանքի ընդունաբան-դահլիճը:

(Շարունակելի)